

LA HISTÒRIA ECONÒMICA A CASTELLA I LLEÓ

RAFAEL SERRANO GARCÍA, SANTIAGO DíEZ CANO

L'article aborda la història econòmica a Castella i Lleó a l'època contemporània fent una divisió cronològica de 1808 a 1939 –en què es replanteja i en part refuta la visió tòpica d'una Castella cerealista i allunyada del procés d'industrialització capitalista– i un segon període que comença a la Guerra Civil i acaba a l'actualitat, on l'agricultura tradicional ha declinat i l'economia s'ha transformat profundament, tot i que amb remores i poc dinamisme.

Abans de començar, dividirem l'estudi de l'evolució econòmica de l'actual territori de Castella la Vella i Lleó durant l'època contemporània, una qüestió sobre la qual disposem ja d'algunes versions generals,¹ en dues etapes, tant per la diferent problemàtica que es planteja en cada una com també perquè l'atenció de la historiografia ha estat molt desigual. De la primera, que va de 1808 a 1939, els historiadors han pogut revisar, gràcies al seu treball d'investigació, nombrosos tòpics, com el d'una Castella en què la dedicació gairebé exclusivament cerealista s'hauria convertit de seguida en una mena de destí sense remei, alhora que romandria aliena a les transformacions que comportà el procés d'industrialització contemporani, resistent a la innovació tècnica i marcada per un comportament dels agents econòmics (principalment dels terratinents) difícilment emmarcable com a burgès i capitalista. Durant la segona, que comença a la Guerra Civil i acaba en els nostres dies (de la qual els historiadors s'han ocupat molt escassament), l'agricultura tradicional ha declinat i l'economia s'ha transformat profundament, però amb nombroses remores i dins d'un marc poc dinàmic, que ha merescut l'atenció de geògrafs, sociòlegs i economistes.

PRIMERA ETAPA ANTERIOR A LA GUERRA CIVIL

Pel que fa a la primera etapa, la visió tòpica s'ha matisat i en part desmentit gràcies a recerques desenvolupades d'ençà dels anys setanta que han aportat els materials per elaborar una imatge

més normal i menys arcaïtzant i antimoderna que l'habitual. En aquest sentit, començarem per apuntar les aportacions dels historiadors modernistes, seguint els passos de G. Anes i A. García Sanz, que s'han ocupat de la problemàtica expansió agrícola del segle XVIII i de la crisi de l'Antic Règim. Aquests treballs han mostrat els orígens de l'especialització cerealista en diverses comarques castellanès, l'auge però també la crisi irreversible de l'exportació de llanes merines, el creixent procés de diferenciació social i els avenços de l'economia capitalista en el si de la comunitat rural que afavorí l'emergència d'un nucli benestant que prefigura la potent burgesia agrària del segle XIX, però també l'empobriment de la pagesia (i de les classes populars en general); tots aquests factors van preparar les esquerdes del sistema agrari tradicional en la fase de crisi i també les dificultats que van haver d'afrontar les economies monàstiques i senyoriales durant el primer terç del segle XIX.

Per tant, aquesta historiografia, construïda sobre la llarga durada, ha permès comprendre el substrat autòcton de la reforma agrària liberal, però per desgràcia s'ha vist obligada a interrompre les investigacions aproximadament cap a la dècada de 1830, una interrupció pal·liada en part gràcies a la meritòria reconstrucció (entre d'altres, de J. Sanz) dels principals paràmetres de l'agricultura regional a la segona meitat del segle XIX. L'enllaç amb les realitats abordades per aquest grup d'historiadors majoritàriament modernistes (B. Yun) caldria situar-lo en un altre conjunt d'estudis centrats en les transformacions opera-

des en la propietat o la renda de la terra i també en els seus titulars i, en relació amb tot plegat, en la caracterització del seu comportament econòmic en el nou marc definit per la revolució liberal. Ens referim fonamentalment al seguit d'estudis sobre la Desamortització publicats al voltant de la dècada dels anys vuitanta i que han permès obtenir una imatge força fidedigna de l'esmentat procés i, en conseqüència, de les peculiaritats que presentà la denominada «*Reforma agrària liberal*» en l'espai castellanollonès. Els ja abundants estudis disponibles (a partir d'investigacions pioneres com les de Sánchez Zurro, Cabo Alonso o G. Rueda) demostren que la Desamortització tingué una incidència especialment notable en la regió (el valor de les finques venudes a les nou províncies castellanès representà el 20,22% del total espanyol). Una altra peculiaritat que la diferencia d'altres regions fou que els compradors rurals hi van tenir un paper molt important: a Valladolid i Segòvia van adquirir respectivament el 56,4 i el 61,21% de la superfície venuda i, en conjunt, el nombre de propietaris es multiplicà per 3,45 entre 1797 i 1860, en part també pel procés de confecció de fors i censos, particularment important en les províncies de l'oest de la regió. Els estudis sobre l'evolució de la renda de la terra efectuats per R. Robledo a les províncies de Castella i Lleó al llarg del segle XIX ens han permès conèixer les diferents alternatives experimentades per aquesta important variable; aproximar-nos al fort procés d'acumulació de capital per part dels terratinents en les noves condicions establertes per la Revolució liberal; i foragitar nombrosos

fantasmes sobre el comportament econòmic d'aquest grup social. A més, enllaçant amb el tipus de problemes plantejats pels historiadors que han traçat la crisi de l'Antic Règim, s'ha estudiat el procés d'adaptació de diverses cases senyoriales al marc socioeconòmic liberal (les de Cerralbo, Cuéllar, Lozoya, Alcañices...) subratllant les contrapartides que van obtenir (però sense oblidar les pèrdues econòmiques i d'estatus que van patir) i les facilitats per transformar en una propietat burgesa els seus antics patrimonis.

En aquest treball s'ha posat èmfasi, deixant de banda tòpics ja molt gastats, en la racionalitat que inspirà l'estratègia d'aquestes cases nobiliàries per mantenir els seus ingressos.

L'estudi de la crisi agrària de final del segle XIX ha estat igualment objecte d'atenció per part d'historiadors i també de geògrafs, la qual cosa és del tot lògica si tenim en compte les seves repercussions a nivell demogràfic, econòmic i fins i tot paisatgístic. Després dels treballs de Ramon Garrabou sobre la crisi del blat, s'han publicat diversos estudis (J. Sanz Fernández, el GEHR) sobre els problemes de comercialització dels blats castellans en els darrers anys del segle XIX, i també sobre els mecanismes de protecció que es van conjugar per pal·liar els efectes de la crisi. Respecte del vessant demogràfic de la crisi, avui mesurarem molt millor la importància d'aquest fenomen i la seva incidència en pràcticament tots els partits judicials castellanoleonesos.

En conjunt podem dir que el sector agrari castellà no es va estancar, ni de bon tros, durant el primer terç del segle XX, ben al contrari, va endegar una sensible renovació que quedà estruncada per la Guerra Civil, però deixant subsistents les velles relacions productives gràcies a la recuperació de la renda de la terra i a la pervivència d'una ideologia agrarista que, si bé en escriptors com Senador o el grup d'intel·lectuals de Salamanca format al voltant d'Unamuno no era incompatible amb la modernització de l'economia i el canvi social, va ser instrumentada en clau antiurbana i antiindustrialista per l'Església i els terratinents.² Malgrat tot, si bé és veritat que la producció de blat i farina continuà ocupant en aquesta època un lloc excessivament important en l'economia castellana i que els problemes amb què

ensopegava la comercialització (preus de taxa, competència de les indústries farineres del litoral) es traduirien en la defensa d'unes posicions proteccionistes i anticatalanistes molt ultrades i a preparar el camí per a una dretització de la pagesia castellana, també ho és que aquestes campanyes centrades en el blat van fer possible la difusió d'una cultura associativa (federacions de sindicats agrícoles, cambres agràries, agrupacions de fabricants de farines...) que no deixava de suposar una certa mobilització d'amplis col·lectius que fins llavors s'havien mantingut reticents respecte del moviment social modern, com s'ha demostrat recentment.³

ÉLITES CASTELLANAS DE LA RESTAURACIÓN

Una aproximación al poder político en Castilla

PEDRO CARASA, Dir.

II



JUNTA DE CASTILLA Y LEÓN
Consejería de Educación y Cultura

Cal esmentar diversos treballs sobre aspectes com ara la frustrada industrialització castellana, els mitjans de transport, la mineria i el sector energètic en general, etc., alguns dels quals s'estan desenvolupant actualment. Pel que fa a la indústria, avui coneixem força millor dues de les branques productives amb més impacte en l'economia regional durant el segle XIX: la tèxtil de la llana, que no escaparia a un irreversible declivi, i la farinera, que viuria en aquesta etapa una esplendor indiscutible. La primera ha estat objecte de diversos estudis locals, com el que P. García Colmenares dedicà a la tradicional fabricació de mantas a la província de Palència, o el de Rosa Ros sobre el nucli tèxtil de Béjar, el «Manchester castellà» (també el de Pradoluengo, a la província de Burgos, ha estat objecte d'atenció per part de R. Ojeda San Miguel).⁴ Un capítol interes-

sant i novedós que està subjacent en aquesta problemàtica és el tractament dels problemes de la industrialització des de la banda de la demanda del consum, seguint les pautes de la historiografia internacional, un punt de vista que, centrat en la conca del Duero, ha guiat la investigació de diversos equips de Cantàbria, Castella i Catalunya.⁵ Pel que fa a la indústria farinera, la investigació més recent (endegada per J. Moreno Lázaro) ha subratllat els orígens de la molturació moderna al final del segle XVIII, l'eclosió d'aquesta indústria a les dècades centrals del segle passat, l'impacte de la crisi de final del segle i la difícil sortida d'aquesta crisi en unes condicions de més competència i excés de capacitat productiva.⁶ Així mateix, els prometedors inicis de la moderna siderúrgia a la nostra regió concretada en els alts forns de Sabero ja van ser estudiats per part de Quirós Linares. El sector energètic també està sent investigat, tant per historiadors com per geògrafs: tenim estudis de caràcter provincial o local, per exemple, el que s'ocupa de les conques mineres de Palència (M.P. Cabello), el que tracta de la mineria lleonesa (T. Cortizo, L.C. Sen), o el que aborda els orígens de la indústria hidroelèctrica (P. Amigo).

Els transports també han merescut una atenció considerable, des de la perspectiva del seu paper condicionant de les possibilitats de creixement econòmic castellà. La connexió amb la cornisa Cantàbrica i, millor encara, amb Santander, ha centrat investigacions que han reconstruït la història completa del Canal de Castella des de mitjan segle XVIII tot posant en relleu tant el sentit dinamitzador de l'economia castellana amb què fou concebut com les concretes realitzacions que va proporcionar en aquest vessant. El caràcter dinàmic de l'eix Valladolid-Palència-Santander ha estat també objecte d'altres estudis realitzats des de la perspectiva santanderina i que destaquen el paper dels homes de negocis càntabres en tot aquest marc de possibilitats.⁷

Pel que fa a les finances, al crèdit, aquest és un aspecte encara mal conegut. Després dels estudis ja antics de Tortella o Sánchez Albornoz sobre els bancs d'emissió i les societats de crèdit creats a mitjan segle XIX, aquesta temàtica s'ha tractat poc sovint. La qüestió de l'usura, tan denostada pels tractadistes

de temes agraris, es troba encara poc estudiada, llevat d'alguns articles aïllats. Gràcies a diversos estudis de P. Carasa Soto, en sabem una mica més de les institucions de crèdit rural (pensades, precisament, per pal·liar el problema esmentat), com els vells graners comunals o les entitats creades per l'associacionisme catòlic.

SEGONA ETAPA REFERIDA A LA CASTELLA ACTUAL

L'etapa que s'obre amb l'acabament de la Guerra Civil i s'estén fins als nostres dies ha constituït una fase contradictòria, ambivalent, ja que si bé en un primer moment, el que coincideix amb l'autarquia, es van reforçar les estructures econòmiques tradicionals i es va accentuar l'orientació agrarista i cerealista, a partir de la suavització de la política autàrctica per part del ministre R. Cavestany i, sobretot, del canvi de rumb de l'economia espanyola d'ençà de 1959, s'ha precipitat la modernització del sector agrari, la qual cosa ha produït tot un conjunt de transcendents canvis que han estat estudiats a escala comarcal o global principalment per geògrafs i economistes (J. García Fernández, Cabo Alonso, Ortega Valcárcel, Manero Miguel, R. García Fernández, J. Villaverde, O. Ogando i R. Pedrosa, entre d'altres) i que han consistit en l'eixamplament de les explotacions agràries, el desenvolupament dels conreus de regadiu, especialment la bleda-rave sucrera, la reducció molt sensible dels guarets i el retrocés del blat en benefici de l'ordi, les grans mutacions esdevingudes a la ramaderia, entre moltes d'altres, la reducció aproximadament a la meitat de la cabanya ovina i el gran augment de la bovina i porcina. Uns canvis que eren empesos per un fortíssim procés d'èxode rural i pel recurs a gran escala a inputs industrials (maquinària, adobs), que han obligat les explotacions agràries a incorporar-se plenament al mercat capitalista i a adaptar-se al nou marc definit per la integració de la Unió Europea. El camp ha experimentat grans pèrdues poblacionals i totes les províncies presenten, al llarg d'aquest segle, saldos demogràfics molt negatius, de manera que ha minvat en proporció alarmant el pes relatiu de la regió en el conjunt d'Espanya, la qual cosa ha constituït un tema de reflexió per a demògrafs i so-

ciòlegs. A més, la població pateix uns índex d'envelliment elevats, sobretot a les zones rurals; la densitat poblacional és molt més baixa que la mitjana espanyola (27,2 i 78,1 respectivament), i malgrat un clar procés d'urbanització que ha beneficiat sobretot les capitals de província, la trama urbana de la regió és dèbil i la població d'aquests nuclis excedeix ben poc, segons dades de 1991, el 50% del total regional. Això ha repercutit també en el mercat de treball, que presenta evidents vestigis del passat, com la debilitat de la població activa industrial, la inèrcia de l'agrària, el pes del funcionari, l'escassa incorporació de la dona al treball, entre d'altres aspectes. Malgrat això, la regió no s'ha sostret al procés industrialitzador iniciat a la dècada dels anys 1960 gràcies a la política de pols de desenvolupament i a la inversió de capital estranger, i si bé la tònica dominant ha estat el minifundisme empresarial, s'ha establert un petit nombre de grans empreses en els sectors de l'energia, el material de transport i l'alimentació. Aquests sectors generaven l'any 1992 (caldría destacar el segon, gràcies a l'empresa FASA-RENUALT) prop del 70% del valor afegit regional. La indústria existent es polaritza en tres províncies, les de Valladolid, Burgos i Lleó, i s'ha vist afectada per la crisi dels anys 70-80, que ha castigat branques com la del carbó, però també empreses de gran solera com NICAS o ENDASA, entre d'altres. Cal dir que l'actual política de desenvolupament regional (aplicada amb els criteris de la Unió Europea) no ha resultat gaire eficaç fins ara. Quant al sector serveis, que té un pes significativament inferior al de la resta d'Espanya, la primera posició correspon, tant en termes d'ocupació com de valor afegit, als serveis públics, mentre que les activitats relacionades amb el turisme ocupen encara una posició endarrerida. Tot plegat reflecteix les llums i les ombres d'una modernització econòmica que a pesar d'haver permès trencar amb moltes inèrcies del passat no ha estat, en canvi, prou intensa i ben orientada per dinamitzar la societat castellanoleonesa i ancorar-la sobre unes bases més sòlides i estimulants que les actuals.

1. GARCÍA SANZ, A.; SANZ FERNÁNDEZ, J.: «Evolución económica de Castilla y León en las épocas Moderna y Contemporánea», dins *Papeles de Economía española*, núm. 20, 1984, pp. 333-349; SANZ FERNÁNDEZ, J., ROBLEDÓ HERNÁNDEZ, R.: *Historia de Castilla y León*, Ambito ediciones, Valladolid, 1986, vols IX-X, pp. 56-91 i 68 i ss.; GÓMEZ MENDOZA, A.: «De la harina al automóvil: un siglo de cambio económico en Castilla y León», dins NADAL, J.; CARRERAS, A. (dir. i coord.): *Pautas regionales de la industrialización española (siglos XIX y XX)*, Ariel, Barcelona, 1990, pp. 159-184; MANERO MIGUEL, F.: *La industria en Castilla y León*, Ambito, Valladolid, 1985; YUN CASALLA, B. (coord.): *Estudios sobre el capitalismo agrario, crédito e industria en Castilla (siglos XIX y XX)*, Junta de Castilla y León, Salamanca, 1991; GARCÍA FERNÁNDEZ, J.: *Desarrollo y a-tonía en Castilla*, Ariel, Barcelona, 1981; *Geografía de Castilla y León*, publicada por Ambito ediciones; ORTEGA VALCÁRCEL, J.: «Población y sociedad en Castilla y León» i GARCÍA FERNÁNDEZ, R.: «Las bases económicas de Castilla y León», ambdós a GARCÍA SIMÓN, A. i ORTEGA VALCÁRCEL, J.: *Historia de una Cultura*, vol. IV, Junta de Castilla y León, Valladolid, 1995, pp. 131-188 i 41-130.
2. Tesi doctoral de FERNÁNDEZ SANCHA, A.: *El pensamiento de Julio Senador*. Projecte de recerca coordinat per ROBLEDÓ, R.: «El declive del rentista tradicional y el ascenso de la propiedad campesina en Castilla y León, 1880-1931».
3. Tesi doctoral de CALVO CABALLERO, P.: *Defensa de intereses y cultura de la patronal castellano-leonesa (1876-1931)*; DIEZ CANO, L.S.: *Las Cámaras Oficiales de Comercio e Industria en el Franquismo. El caso salmantino*, Universidad Cámara de Comercio, Salamanca, 1992.
4. GARCÍA COLMENARES, P.: *Evolución y crisis de la industria textil castellana. Palencia 1750-1990*, Mediterráneo, Madrid, 1992; ROS MASSANA, R.: *La industria textil lanera de Béjar (1680-1850)*. Información de un enclave industrial, Junta de Castilla y León, Valladolid, 1999.
5. TORRAS, J. i YUN, B. (dirs.): *Consumo, condiciones de vida y comercialización. Cataluña y Castilla, siglos XVII-XIX*, Junta de Castilla y León, Ávila, 1999. Bartolomé Yun dirigeix actualment un projecte titulat «Consumo y comercialización de textiles en Castilla y Cantabria, 1750-1914».
6. MORENO LÁZARO, J.: *La industria harinera en Castilla y León, 1841-1864*, Asociación de fabricantes de harinas en Castilla y León, Valladolid 1990. Vegeu també del mateix autor la tesi doctoral encara inèdita, *La industria harinera en Castilla la Vieja y León, 1820-1965*, 1998.
7. HOYO APARICIO, A.: *Todo mudó de repente. El horizonte económico de la burguesía mercantil en Santander, 1820-1874*, Universidad de Cantabria, Santander, 1993.

Rafael Serrano García
Professor titular d'Història
Contemporània de la Universidad
de Valladolid

Santiago Díez Cano
Professor titular d'Història
Contemporània de la Universidad
de Salamanca